

MOLLA CÂMÎ'NİN BESMELE ŞERHİ
ve
TÜRK EDEBİYATINA TESİRLERİ

Doç. Dr. Ahmet SEVGİ*

"Besmele", "Bismi'llâhirrahmanirrahîm" in kısa ifadesidir. "Sûre-i Neml"de¹ geçtiği için âyet sayılır. Ancak sûre başlarında yer alan besmelelerin âyet olup olmadığı ihtilâfıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in ilk inen âyeti "Allâh'ın adıyla oku"² meâlindedir. Hz.Peygamber de: "Allah'ın adı zikredilmeden başlanılan her meşrû işin sonu yoktur"³ buyurur. Dolayısıyla müslümanlarca, meşrû işlerden önce "besmele" çekmek dînî bir vecîbe olarak telakkî edilmiştir. Bu yüzden klâsik edebiyatımızda eserlere genellikle besmele ile başlanırdı. Hattâ bazı yazarların, eserlerine besmeleyi şerh ederek girmiş oldukları da görülür. Biz bu makalemizde Molla Camî'nin⁴ Besmele şerhi ve Türk Edebiyatına tesirleri üzerinde durmak istiyoruz...

Türkler, islâmîyeti kabul ettikten sonra diğer birçok müesseselerini olduğu gibi edebiyatlarını da değiştirdiler. İslâmî bir dünya görüşüyle yeniden oluşturulan Türk edebiyatında "konu", "tür" ve "şekil"ler genellikle Arap ve Fars edebiyatlarından alınmıştır. Bu sebeple, sözkonusu unsurların doğuşu, fikrî zemini ve gelişimi, kesin çizgileriyle bilinmeden klasik edebiyatımızın zaman içindeki yürüyüşünü takip etmek mümkün değildir.

XV. asır, klasik edebiyatımızın kuruluş devridir. Bu itibarla yazarlarımız kendilerine örnek olabilecek bazı şahsiyetlere ihtiyaç duymuşlardır. Bunların başında da şüphesiz; Nizamî (ölm.1209), Sâdi (ölm.1294), Hâfız (ölm.1388), Hüseyin Vâiz Kâşifî (ölm.1505) ve Câmî (ölm.1492) gibi şâirler gelmektedir. Ancak bunlardan Molla Câmî'nin Türk edebiyatına olan tesîri sanıldığından çok daha fazla ve daimî olmuştur. Bu gerçeği bir-iki örnekle açıklamaya çalışalım:

Bizde tezkirecilik XV. asırda başlar. ilk tezkire yazarlarımız başta Ali Şîr Nevâî olmak üzere Sehî Bey, Latîfî ve Âşık Çelebi, Câmî'nin "Bahâristânı"ından sitayişle bahsetmişlerdir. Diğer taraftan Molla Câmî'nin "Kırk Hadîs Tercümesi"nin; Ali Şîr Nevâî, Fuzûlî, Rihletî, Lâ-edrî, Nâbî, Müfîd, Münîf, Seyyid İbrahim ve Zühdî tarafından Türkçeye tercüme edilmiş olması ve nihayet şâirlerin vird-i zebanî olan:

Kendi hüsnün hûblar şeklinde peydâ eyledin
Çeşm-i âşıkdan dönüp sonra temâşa eyledin⁵

yahut:

Ben bilmez idim gizli ayân hep sen imişsin
Tenlerde vü cânlarda nihân hep sen imişsin
Bu cihân içre senden nişân ister idim ben
Âhir bunu bildim ki cihân hep sen imişsin⁶

gibi beyit ve dörtlüklerin Molla Câmî'den aynen tercüme olduğunu hatırlarsak Câmî'nin Türk edebiyatına olan tesiri bir nebze de olsa anlaşılabilir olacaktır.

Şimdi bu kısa girişten sonra Câmî'nin "besmele" şerhlerine geçebiliriz. Önce "Divânı"nda yer alan besmele şerhini ele alalım:⁷

بسم الله الرحمن الرحيم
اعظم اسماء عليهم حكيم
محترمان حرم انس را
تازه حدیثی است ز عهد قدیم
نوزده حرفست که هژده هزار
عالم ازو یافته فیض عمیم
بسم سه حرفست که گوید بسم
حرز تو در ورطهٔ امید و بیم
بیش که کم نیست ز دو بین دو کون
نقطه صفت در گنّف او مقیم
ارهٔ سینش به سه دندانہ کرد
فرق عدو را ز سیاست دو نیم
چشمه میمیش ز زلال حیات
میکند احیای عظام رمیم
هر الفش را پی جادو و شان
شیوهٔ اعجاز عصای کلیم
شاهد معنی چو زلامش نهمان
طرهٔ شبرنگ به روی چو سیم
ماشطهٔ خامه ز تشدید ساخت

شانه آن طرهٔ عنبر شمیم
هاش که باهای هویت یکی است
فهم ذو النهیه فیها بهیم
هست دوی روی و هریک دری
حقه آن در دل عرش عظیم
غنچهٔ خایش نگشاده دهان
با تو کند عد ریاض نعیم
بهر تو نون دامن رحمان گرفت
می طلبد رحمت و فضل جسیم
یاش که عشرست در و عرش و شرع
دیده عیان دیدهٔ عقل سلیم
از برکات حرکاتش رود
سالک ره بر نهج مستقیم
بسم سکون از سکناتش برد
هر که شود بزم بقا را ندیم
نجم هدی گشت ز نقطه‌هاش
هریک از آن راجم دیو رحیم
جامی اگر ختم نه بر رحمتست
بهر چه شد خاتمه آن رحیم

Görüldüğü gibi bu manzume, kâside şeklindedir ve ondokuz beyitten oluşmaktadır. Şiirin ondokuz beyit oluşu sebepsiz değildir. Başta, "besmele" ondokuz harftir. Ayrıca ibn Mesûd'un şu meâldeki sözü de sanırım bu konuda etkili olmuştur: "Cehennemde azab eden ondokuz zebânîden kurtulmak isteyen besmele okusun. Ondokuz zebânîye karşı bismelenin ondokuz harfi birer kalkandır"⁸

Dikkatimizi çeken bir başka husus da Câmî'nin manzûmeye "tazmîn-i besmele" ile girmiş olmasıdır. Aslında bizim telaffuzumuza göre besmele vezne uymaz. Ancak başta Molla Câmî olmak üzere birçok şair onu mevzun sayar ve manzumelerinin başına ilk mısra olarak koyar. Câmî, bir dörtlüğünde şöyle der:

*Besmele tâc-ı ser-i Kur'ânest
Z'ân ki sencîde ber-în mîzânest
Vezn eger mûcib-i noksân bûdî
Lafz-ı mevzûn ne zi-Kur'ân bûdî⁹*

Bu konuda diğer bir Fars şâiri de şunları söylüyor:

*Bismi'llâh ey ki münkir-i şî'rî be-gû cevâb
Mevzûn çirâst ânçi be-Kur'ân mukaddemest¹⁰*

Klasik şark edebiyatında tazmîn-i besmeleye şairler çok rağbet etmiştir. Gerek dînî ve gereke hüsniyyata dair birçok esere tazmîn-i besmele ile girildiği görülür. Câmî, her üç Dîvânına da tazmîn-i besmele ile başlar:

I. Dîvân (Fâtihatü' ş-şebâb):

*Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Hest salâ-yı ser-i hvân-ı kerîm*

II. Dîvân (Vâsıtatü'l-ıkd):

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Turfa hutâbîst zi-sifr-i kadîm

III. Dîvân (Hâtimetü'l-hayât):

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Ümliye hamde'l-mennâni'l-kerîm¹¹

"Tazmîn-i besmele" klasik Türk edebiyatında da çok rağbet görmüştür. Özellikle manzum eserlerin başında tazmîn-i besmeleye çokça rastlamak mümkündür:

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Oldı çün unvân-ı kelâm-ı kâdîm
AHMET PAŞA

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
A'zam-ı âyât-ı kelâm-ı kadîm
YAHYA BEY

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Serv-i gülistân-ı kelâm-ı kadîm
YAHYA BEY

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Riştege çıktı niçe dürr-i yetîm
ALİ ŞÎR NEÂVÎ

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Câmi'-i ersâr-ı kelâm-ı kadîm
ZA'FÎ

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Matla'-1 mevzûn-1 kelâm-1 kadîm
LATÎFÎ

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Sünbül-i güلزâr-1 kitâb-1 kerîm
ULVÎ

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Fâtîha-i genc-i kelâm-1 kadîm
LÂMÎÎ

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Efser-i râyât-1 kelâm-1 kadîm
LÂMÎÎ

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Fâtîha-ârâ-y1 kelâm-1 kadîm
ÂZERÎ

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Matla'-1 ferhunde-i nazm-1 kerîm
NADİRÎ

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
A'zam-1 esmâ-y1 izâm-1 kerîm
NAHÎFÎ

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Sırr-1 ehâdîs ü kelâm-1 kadîm
HÂKÂNÎ

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Sünbül-i gülzâr-ı kelâm-ı kadîm

MUHYÎ ÇELEBÎ

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Zîver-i unvân-ı kelâm-ı kadîm

VÜCÛDÎ

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Fâtih-i gencîne-i nazm-ı kâdim

İSMETÎ (el-kâdî)

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Fâtih-i ebvâb-ı cinân-ı kerîm

HİSÂLÎ-İ BUDÛNÎ

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Kufl-küşâ-yı der-i genc-i kerîm

SÂDIK ÇELEBÎ

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Gül-i gülzâr-ı kelâm-ı kadîm

SEZÂÎ-İ GÜLŞENÎ

Câmî, sözkonusu manzûmede "tazmîn-i besmele"yi müteâkip besmelenin harflerini ayrı ayrı ele alarak açıklar ve şiirini şu ifadelerle tamamlar: "Ey Câmî, son(umuz) rahmet değilse besmele niçin "rahîm"le son buldu?"

Kanaatimizce 15. asrın sonlarından itibaren klasik edebiyatımızda görmeye başladığımız ve biraz sonra Ali Şîr Nevâî (ölm.1501),Lâmîî (ölm. 1532), Celîlî (ölm.1569), Yahya Bey (ölm.1582), Atâî (ölm.1636), Hâkânî (ölm.1606), Nâlî (ölm.1674) ve Şâkir'den (ölm.1818) örnekler sunacağımız besmele manzûmelerinin

kaynağı Molla Camî'dir. Özellikle hamse sahibi şâirlerimizin mesnevîlerinde yer alan besmele şerhlerinde Câmî tesiri âşikârdır. Celîlî'nin Hecr-nâme'sindeki şu manzûme ile Camî'nin üzerinde durduğumuz şiiri arasında görülen benzerlikler tesâdüfî olamaz:

HECR-NÂME'den

- 1- Besmele nazm-ı âlem-ârâdur
Nâme-i zül'-celâle tuğrâdur
Zâkirine cihân müsellemdür
N'ola disem ki İsm-i A'zamdur
On tokuz harf ise ne var ma'dûd
On sekiz bin cihâna eyler cûd
"Bâ" bekâ vasfına ser-âmeddür
"Sîn"i ye'cûc-ı fitneye seddür
- 5- "Mîm" idür çeşme-i zülâl-i ma'în
Dehen-i cân-fezâ-yı hûru'l-'în
Her "elif" bir nihâl-i ser-keşdür
Başı vahdet hevâsile hveşdür
"Lâm"ı zülf-i cemâl-i sermeddür
Sünbül-i gîsû-yı Muhammeddür
Her ne teşdîd kim hüveydâdur
Küngür-i kâh-ı dîn ü dünyâdur
"Hâ"si san dîde-i cihân-bîndür
Nergis-i bâğ-ı millet ü dîndür

10- İki "râ"sı ki 'amberîn-bûdur
Çehre-i dînde iki ebrûdur
İki "hâ" iki gonçe-i handân
Zînet ü zîb-i gülşen-i irfan

Güyyâ bahr-ı rahmet içre mukîm
"Nûn" sadef oldu nokta dürr-i yetîm

"Yâ" çeküp sîneye kemân-ı kader
İtdi tîr-i kazâyâ hasm-ı siper

Harekâtı cihâna bâ'isdür
Cünbiş-i âsumâna bâ'isdür

15- Sekenâtı ki tavkdur müşkîn
Oldı halhâl-ı sâk-ı arş-ı berîn

Noktalar encüm-i hidâyetdür
Râh-rev olana kifâyetdür

Ey Celîlî günâh-kâra ne bîm
Hâtîme vâkı oldu çünkü rahîm¹²

Camî'nin besmele şerhlerinden bir diğeri de "Tuhfetü'l-ahrâr"
adlı mesnevîsinde yer almaktadır. Sözkonusu manzumenin metni
şöyledir:¹³

بسم الله الرحمن الرحيم
هست صلاى سرخوان كريم
فيض كرم خوان سخن ساز كرد
پرده ز داستان كهين باز كرد
بانگ صرير از قلم سحركار
خاست كه بسم الله دستى بيار
مايده تازه برون آمدست
چاشنى گير كه چون آمدست
ور نچشى نگهت آن بس ترا
بوى خوشش طعمه جان بس ترا
خاك باينجا همه جانهاى پاك
بو كه فتد ريزه زين خوان بخاك
هر كه بود بر سر اين خوان دهش
به بود آغاز ز بسم اللهش
ديو كه غارتگر اين مرحله است
بسمش از خنجر اين بسمله است
بى كه ز پى سين بودش زينخطاب
چون سر پستانست زام الكتاب
تا تو ز پستانش شوى طفل وش

بهر غذای دل و جان شیرکش
بسم شده هر دو ز ترکیب میم
خوانده بسم حرز تو از تیغ بیم
شکل چمن بین که برحمان درست
گر چمن خلد نشان آورست
مژده دهد کز خط عنبر سرشت
بسمله باشد چمنی از بهشت
با که دو باشد دری آمد دو لخت
مدخل آن باغ سعادت درخت
سین وی از باد پر جبرئیل
سلسله بسته برخ سلسبیل
چشم گشا چشمه هر میم بین
جاری از آن چشمه تسنیم بین
هر الف از وی شجر میوه ناک
میوه آن معرفت ذات پاک
طره حورست درو لامها
بهر دل دید و ران دامها
ها چو دو حلقه است پی صید دل
گشته از آن طره بهم متصل
راکه بود غایت سور و سرور

زو رسدت دست بدان حور
حاکه بهشتت اشارت نما
بهر بهشتت بشارت نما
نون کالفش پای بود میم فرق
ماهی کوثر که در آبست غرق
یا که دهد یاد ز یای ندا
میکند آواز که این سو بیا
نه بتأمل قدم اهتمام
خوش بگذر بر چمن این کلام
کایتی آمد ز سور مختصر
درج درآن سر بسی از صور
صورت یاسین بود آن یا و سین
در رقمش از همه بالا نشین
نعت نخستینش بخوشر بیان
میدهد از سوره رحمان نشان
کرده معلم گه تعلیم آن
فهم خوامیم ز حامیم آن
بر سر را بین دو الف لام را
داده نشان از دو الف لام را

از پی نونش الف اندر رقم
پرده گشا گشته ز نون و القلم
سطر حروفش ز بیاض و سواد
داده ات از نور و دخانست یاد
فتحه آن فاتح کنج ازل
کسره آن کاسر کأس امل
صورت جزمش که بود حلقه وار
گوش خرد دایم از آن حلقه دار
شانه تشدید که بر لام وریست
تاج سر هدهد راه هدیست
نقطه بی پست بر ارباب راز
تخم امیدست بخاک نیاز
نقطه نونش پی دفع گزند
برسر نارست نهاده سپند
و آن دوی دیگر شده چون مردمک
نور ده دیده ملک و ملک
نوزده حرفست بوقت شمار
فیض رسانیده بهژده هزار
وصف رحیم ست شده ختم آن
صورت ختم آمده در آن عیان
این دو دلیلت که از کردگار
وصف رحیم ست بود ختم کار

Tazmîn-i besmele ile başlayan bu kırk beyitlik mesnevîde Camî, bismelenin kerem sofrasına bir davet olduğunu ve bu sofraya besmele çekilerek oturulması gerektiğini belirterek besmeleyi harf harf değişik benzetmelerle açıklar.

Camî'nin besmele şerhlerinin Türk şairlerine tesirini daha yakından takip edebilmek için Ali Şîr Nevâî, Lâmiî, Yahya Bey, Atâî, Hâkânî, Nâlî ve Şâkir'den bazı örnekler sunmak istiyoruz:

HAYRETÜ'L-EBRÂR'dan

- 1- Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Riştege çıktı niçe dürr-i yetîm

Her dür anga cevher-i cândın füzûn
Kıymet anga ikki cihândın füzûn

Riştesi hod ıkd-ı cihân riştesi
Dime cihân riştesi cân riştesi

Genc-i bekâ zikrige ol kim yitip
Bu dür-i şehvâr ile tesbîh itip

- 5- Rişte imes turfe kemendidür ol
Devlet ü dîn saydıga bendidür ol

Kaysı kemend olmadı bu bir kemend
Ravza-ı Firdevs gazâlîga bend

Bel arığıdur kim akar cân suyu
Yok dime kim cân suyu hayvân suyu

Ol su yakasıda elifdin şecer
Şimresidin ol şecer üzre semer

Yok ki uşol rişte-i gevher-behâ
Genc-i İlâhîga irür ejdehâ

10- Yâ ki bular barçası te'vîl irür
'Arş-ı mu'allâ üze kandîl irür

Belki bu kandîl ara eylep ayân
Bâğ-ı ahad fâhtesi âşiyân

Yok ki irür mahzen-i vahdetga yol
Yol ni yol u asru yakın yoldur ol

Lîkin irür hem katıg u hem mahûf
Eyle ki âciz durur andın vukûf

Kılguçı bu bâdiye kat'ıga meyl
Ehl-i kabûl u red irür ikki hayl

15- Azmıga çün koydı kadem ehl-i red
Rehber-i tevfkidin olmay meded

"Bâ"sı ibâdın urar evvel salâ
"Bâ" ki diğey "lâ" ni bolur cüz belâ

"Sîn"i neheng arkasınıg erresi
Yüz kimening âfeti her perresi

"Sîn" bile "mîm"i yolıda köp hümûm
Yolı hümûm u anıg yili semûm

"Mîm"i yılanın demidin ot saçıp
Yol başıda yatıp ağzın açıp

20- Üç "elif" üç "lâm"ı salıp rüsthîz
Altı cihetdin çikiben tîg-i tîz

"Hı"lar uçı katlı işige tîz olup
Ramh uçı dik her biri hûn-rîz olup

"Rı"ları kim zâhir itip iktirân
Fâş olup andın zarar-ı bî-kerân

"Hı"sı helâk itkeli kullâb-veş
Mehleke kalbi ara kullâb-keş

"Nûn" çikip il sehmi için "yâ"sını
Belki bekâ zer'ı için dâsını

25- "Yâ"sı muhâlif sarı harf-ı nidâ
Ya'nî it elinde hayâtın fidâ

"Nokta"ları ol yol ara taşlar
Taşlar olmay ki kisük başlar

"Mîm"ler anda girih üzre girih
"Cezm"ler anda zırh üzre zırh

Her sarı teşdîd ü ta'addüd bile
Zâhir olup ilge teşeddüd bile

Her niçe kim nâzırı maksûd olup
Ehl-i nazar közige merdûd olup

- 30- Lîk kaçan kat'ıga ehl-i kabûl
Azm kılıp eylese ol yan nüzûl
- "Bâ"sı burun bâ-yı beşâret durur
Şimresi kirmekke işâret durur
- "Sîn"i selâmet yolının zînesi
Belki sa'âdet yüzi âyînesi
- "Mîm"i açıp menzil-i maksadga yol
Belki bu menzil ara ser-çeşme ol
- Her "elif"i kim yiridür cân ara
Şem' olup ol tâze şebistân ara
- 35- "Lâm"ları barça livâ-yı zafer
Birip anga cilve hevâ-yı zafer
- Ravza-ı cenetga ışık "râ"ları
Gonça-ı vahdetga bişik "hâ"ları
- "Hâ"sı hüviyetni kılıp cilve-geh
"Lâm"ı bile kâyil-i *"el-mülkü leh"*
- "Mîm" ki "nûn" dın kılıban intihâ
Cânga koyup minnet-i bî-müntehâ
- "Yâ" bile "mîm"i kılıp izhâr-ı yem
Eylegeli garka-i bahr-ı kerem
- 40- "Nokta" vü "teşdîd" anga çakmak u taş
Kılmak üçün pertev-i elf şem'ı fâş

"Cezm"i salıp tavk köngül boynıga
Nokta bekâ dürrini cân koynıga

Hem harekâtıdın i'ânet itip
Yitkeli maksûdga tehrîk itip

Hem "sekenât"ı kılıp ifşâ sükûn
Anda tevakkufga bolup reh-nümûn

Sâyiri çün pûyega gâmın açıp
Gerdidin etrâfıga cânlar saçıp

45- Baş ayagı başdın ayag cân bolup
Başdın ayak cân ni ki cânân bolup

Azmide ol kavmga dâg üzre dâg
Kat'ıda bu haylga bâg üzre bâg

Hikmeti ol kahr ile bu lutf ara
Uşbu ki tolgay iki mihmân-serâ

Tâ eger ot salsa celâliyyeti
Lutf ile urgay su cemâliyyeti

İsteben ey haste Nevâyî nevâ
Beyle seferga kılır irseng hevâ

50- Yol yaman u yahşısıdın yime gam
Bism'illâh digil u koygıl kadem¹⁴
(Müfte'ilün/Müfte'ilün/Fâ'ilün)

“VÂMIK U ‘AZRÂ”dan

- 1- *Este ‘iz bi’llâh min-keydi’r-racîm*
*Müsta‘inen bismihi’r-rabbi’r-rahîm**

Hırz-ı Bismi’llâh durur bir zer kilîd
Feth olur anunla kufl-ı her ümîd

Mekr-i şeytândan sana ta‘vizdür
Cümle ahkâmı kazâ-tenfizdür

Câmi‘-i âyât-ı Kur’ândur ol
Hutbe-i ahkâm-ı Rabbânîdür ol

- 5- Dehre tuğrâ-yı misâli bi-misâl
Yir ü gök hükmine eyler imtisâl

Matla‘-ı dîbâce-i suhf-ı ilâh
Şemse-i evvân-ı kadr ü ‘izz ü câh

Mühr-i tevkî‘-ı refi‘-i mülk-i dîn
Sebt-i yarlıg-ı belîğ-ı ‘âlemîn

Huccet-i i‘câz için vech-i vecîh
İhtitâm-ı mührîdür "*lâ-raybe fih*"**

"Nokta"sı hâl-i ruh-ı Ümmü’l-kitâb
Nüktesi tevhîd için "*faslü’-hutâb*"***

* Rahîm olan Allâh’ın isminden yardım dileyerek, huzurdan koğulan şeytanın hîlesinden Allâh’a sığınırım.

** "O’nda hiç şüphe yoktur" Bakara Sûresi (2) Âyet:2

*** "Dâvâları ayırt etme yeteneği..." Sâd Sûresi (38) Âyet:20

10- Birdür çün iki 'âlemden murâd
Kıldı bir noktayla "bâ"sı ittihâd

İki 'âlem sırrıdır ol nokta bes
Nûr-ı vahdetden olupdur muktebes

Kutbıdır bu nokta 'arş-ı enverün
Merkezidür işbu ferş-i 'anberün

Olmayan bu nokta sırrından habîr
İdemez hurşîd-veş keşf-i zamîr

Kurratü'l-'ayn-ı cihândur bu güher
Nûr-ı şem'-i akl u cândur bu güher

15- "Sîn"ün tutduğı oldur taraf-ı leb
Kim bu sırrun setrini eyler taleb

Kim ki bu sırdan iderse nokta hall
Erre ber-serdür siyâsetden bedel

Kimse hall itmez bu sırrun 'ukdesin
Ursa dendân serteser mânend-i "sîn"

Ma'rifet bâbında eylersen heves
"Bâ" vü "sîn"ün remzi dâ'im sana bes

"Mîm" kim ser-halka-i merdân durur
Efseri mihr ü meh-i devrân durur

20- Çeşmesinden çeşm-i cân pür nûrdur
Tal'atından mülk-i dil ma'mûrdur

Mihr gibi nûrdan açup dehân
Çin sabâhun nüktesin eyler beyân

Erba'inden ger dilersen dem-kadem
"Hoş derdem kün nazar ender-kadem"*

Benzer engüşt-i Muhammeddür bu "mîm"
Kim kamer kursını kılmışdur dü-nîm

Âdem için itdi Hak bunu tamâm
Nâme-i tekrîme mühr-i ihtitâm

25- Her "elif" bir servdür Tûbâ-hırâm
Kim cinân bâğında kılmışdur makâm

İstikâmet râhıdır İslâma bil
Nüktesi "İnnâ hedeynâhü's-sebîl"***

Mûsî-i cân eyleyüp anı 'asâ
Gösterür Fir'avn-ı nefse ejdehâ

Sırr-ı vahdetdür miyân-ı cânda
Zâhir ü bâtın budur îmânda

Remz ider ma'nî vü sûret bu tılsım
Kim müsem mâ birdür bin ise ism

30- Zîver-i İslâmdur ol "lâm"lar
Zülf-i dilber gibi olmuş dâmlar

Şekl-i "teşdîd"ini müşğîn şâne bil
Dembedem hıdmet bu 'âlî-şâna bil

* Hoş derdim var, boyuma bak.

** "Biz insana yol gösterdik." İnsan Sûresi (76) Âyet:3

Erredür bu şâne-i müşğîn meger
İki şâh itmiş o "lâm"ı serteser

Görinür gerçi hilâl-âyîn o "lâm"
Lik 'add olunsa bir mehdür tamâm

Bestedür fülk-i felek ol "lâm"ile
Tâze cân mülk-i melek ol "lâm" ile

35- Şast-ı 'âlemdür kılur bî-dâne dâm
'Akla pâbend olsa tan mıdur o "lâm"

"Hâ"sınun kim hû bilür mâhiyyetin
Penç vaktün remz ider farzıyyetin

Hüdhüd-i câna hidâyet tâcıdur
Ya'nî ol "hâ" mü'minün mi'râcıdur

Munzam olmuş çeşmüne cândur bu "hâ"
Kuvvet-i envâr-ı 'akl u dîdehâ

Berk urur çün kim dilinden nûr-ı şevk
Olsa tan mı mihre çenber mâha tavk

40- Ol iki "râ" kim cihân-ârâ durur
Sırrın anlar ol kim ehl-i râ durur

Bagludur bu "râ"da kalb-ı 'arş u şer'
Hall olur bu râyile her 'örf ü fer'

İki yüzden dehre ibtişâr ider
Hayra rahm u şerre recm izhâr ider

Rûy-ı revnakdur riyâz-ı cennete
Rây-ı râhatdur dil-i pür mihnete

"Hâ"larıdır gonçe-i bâg-ı ümîd
Feth-i bâb-ı heşt-cennet çün kilîd

45- Kible-i Hakdur harîm-i hâcete
Sebt-i rahmetdür sicill-i huccete

Cümle hayvândan kılur tekmîl-i rûh
Vahy-ı rahmândan virür her dem fütûh

"Nûn"ı olmuşdur esâs-ı "kûn-fekân"
Bunun üstinde turur kevn ü mekân

Kâ'inât emrinde kâfi oldu bu
'Ayn-ı 'âlem oldu kâfi buldı bu

Çünkü levh üzre kalem nakş itdi "nûn"
Zâhir oldu nükte-i "*mâ-yesturûn*"*

50- Ka'rıdır 'ummân-ı 'irfânun bu "nûn"
Câyıdır zü'n-nûn gibi cânun bu "nûn"

"Yâ"sıdır her dem du'â okına yâ
Anı çek cân ile bî-reyb ü riyâ

Tâ sana âyât-ı Kur'ân 'öşr-i 'aşr
Ola sertâser 'ayân bî-leff ü neşr

Fülk-i "râ"nın oluban rahmet demi
Cânunı gark eyleye vahdet yemi

* "(Kalemle) satır satır yazdıklarına and olsun." Kalem Sûresi (68) Âyet:1

"Fetha"lar miftâh-ı bâb-ı gaybdur
Nasb-ı rif'at oldugı lâ-reybdür

55- "Kesre"lerdür karış-ı Kısırâ kâsiri
Olsa tan mı cân bu sırrun kâsırı

"Zamme"lerdür râfi'-i a'lâm-ı dîn
Her "sükûn"dur cezm için 'ayne'l-yakîn

"Nokta"lardur çâr-rükn-i kâ'inât
Merkez-i heft-âsümân u şeş-cihât

LÂMÎ'Î ko noktalar tefsîrini
İtme câhiller gibi teksîrini

Sâhili yokdur bu bahrun urma dem
Pür-gühersen yum sadef – kirdâr fem¹⁵
(Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün)

GENCÎNE-İ RÂZ'dan

1- Cân u dilden diyelüm bismi'llâh
Açalum sûzla gencîne-i râh

Sözlerün besmeledür sultân
Kibriyâsıyla turur dîvânı

Şecer-i sidre gibi zîbâdur
Cümleden anun için a'lâdur

Nitekim Hazret-i Cibrîl-i emîn
Gidemez andan öte 'akl-ı güzîn

5- Bu gülistân-ı latîf ü ra'nâ
O dıraht ile bulur hüsn ü bahâ
Serv-i gül-zâr-ı bekâdur ki revân
Togrulup ana uçar tâyir-i cân
Sanki yapraklarıdur nakş-ı hurûf
Ol hurûf oldı me'ânîye zurûf
Cümle harfinden o ser-hayl -i makâl
Saldı tûbâ gibi her yana nihâl
Olur ol surhıla olsa mektûb
"Şeceri'l-ahdarı nâran"* gibi hûb

10- Lâciverd ile yazılsa fi'l-hâl
Gösterür sünbül-i Hindûya misâl
Sünbül-i gülşenidür Kur'ânun
Başı üzre yiri vardur anun
Cân göziyle ana bak âlemde
Benzer ol sanki livâ'ü'l-hamde
Oldı ol satr-ı Rahîm ü Rahmân
Evvel-i mevc-i muhîtü'l-Kur'ân
Şerh olursa eger ol mevc-i kadîm
Katesinden çıka bin dürr-i yetîm

15- Ki o mevce göre deryâ-yı semâ
Katre-i şebneme benzer gûyâ

* Size yeşil ağaçtan ateş meydana getirdi. Yâsin Sûresi (36) Âyet:80.

Sanasın oldu o mevc-i hasenât
Ehl-i îmân olana tîg-1 necât

Sımaga cünd-i şeyâtîni tamâm
Cümle harfi bir alay oldu müdâm

Her dem ol a'zam-1 esmâ-yı alîm
Oldı miftâh-1 dür-i bâg-1 na'îm

Ol-durur evvel-i mektûb-1 kalem
Oldı ser-defter-i levh-1 a'zam

20- Yazdı çün şâh-1 kalem hatt-1 vücûd
Düşdi levh üstine zıll-1 memdûd

Eser-i kudret-i Hak buldı zuhûr
Geldi bir yire hemân zulmet ü nûr

Ya'ni cem' oldı celâl ile cemâl
Âfitâb ile olan sâye-misâl

Bu iki şâhid ile vahdet-i zât
Oldı her ehl-i yakîne isbât

Levhi ol hatt-1 şerîf eyledi zeyn
Halka fâş oldı rumûz-1 sakaleyn

25- Âhiret âyînesidür dünyâ
Keşf olur zulmet ile nûr-1 hüdâ

Vahdet ehlinün olan hem-râhı
Hırz-1 cân eyledi bismi'llâhı

Ma'nî-i hâsı-durur genc-i nihân
Resmî şemşîr-i tılısm-ı rahmân

Bâr-ı envâr ile elfâz-ı bülend
Üştür-i kudrete oldu mânend

Besmele meddi-durur şekl-i mehâr
Kelîmât oldu ana sanki katâr

30- Yola gir hıdmetine ol kâyim
Ol mehârı koma elden dâyim

İsm-i a'zam-durur ol rûh-ı kelâm
Gülşen-i dilde kıl ol serve makâm

Bulunur anun ile genc-i vücûd
Bilinür anun ile zât-ı vedûd

Aceb âyînedür ol tîg-ı celâl
Ki görür ehl-i kemâl anda cemâl

Rûy-ı maksûda vücûd oldu nikâb
Nola çâk olsa anunla bu hicâb

35- Olur ol satr-ı cemîle temsîl
Bâl u per açup uçan Cebrâîl

Sâye-i hâme-i kurdet oldur
Medd-i memdûd-ı ilâha yoldur

"Nokta" kim "bâ"sı ile hem-demdür
Nokta-i dâ'ire-i âlemdür

Bâreke'llâh zihî sırr-1 nihân
Anda derc oldı ulûm-1 dü-cihân

"Sîn"i serdâr-1 selâmetdür anun
Meddi bir cısr-i hidâyetdür anun

40- Oldı sâihlere ol kadd-i azîm
Sebeb-i rahmet-i rahman u rahîm

"Mîm"i bâlâ vü mu'allâdur anun
"Elif"i âlî vü a'lâdur anun

İlm-i zât-1 refî'u'd-derecât
Oldı müstecmi'-i esmâ vü sıfât

Bana bir Hızr-1 tarîk oldı refik
Didi Allâhü veliyyü't-tevfik

Dil ü cân levhine tuğrâ oldur
Hak bu kim a'zam-1 esmâ oldur

45- Ol-durur menba'-i ilm ü hikmet
Ol-durur sâye-i dest-i kudret

Mest ü hayrânıdır a'yân-1 ukûl
İdemez nokta-i imkân ana yol

"Elif"i sanki tarîkat yolıdır
Ne tarîkat yolu vahdet yolıdır

Zâhir ü bâtın-1 ihlâs oldur
Cünd-i Hakka alem-i hâs oldur

Sâlike şem'-i hidâyet oldur
Ayn-ı engüşt-i şehâdet oldur

50- Nevvera'llâh zihî şem'-i hüdüâ
Virdi dil ka'besine nûr u ziyâ

"Elif"ün remzi-durur ey âbid
"İnnemâ'llâhü ilâhun vâhid"

Müstakîm olmagıla ehl-i yakîn
Olur Allâha "elif" gibi yakın

Olmayan ilm-i ledün âgâhı
Ne bilür "lâm"-ı kelâmu'llâhı

Bu salâha iremez sâlik-i hâm
Zühd ile kılmayıcak kaddini "lâm"

55- "Hâ" gibi aç gözünü kalma melûl
Mâ-sivâ'llâhı ko Allâh ile ol

Revzen-i "hâ"ya nazar kıl her bâr
"Halaka'l-hâlîku fihâ'l-enhâr"

Gonce-i heşt-behişt ol "hâ" dur
Penc-gâh-ı ameले îmâdur

Şekl-i "teşdîdi" gibi ehl-i firâk
Göremez kendüyi Allahdan ırak

"Fetha"sı fâtihi-sırr-ı esmâ
"Cezm" idür halka-i bâb-ı takvâ

- 60- Kime kim mürşid ola ism-i ilâh
Zerrece iremez ana naks u tebâh
- Çünkü ol ismi ide vird-i lisân
Arş u kürsi göre mü'min olan
- Hâne-i dilde ger olursa mukîm
Âlem-i keşfe ire kalb-i selîm
- Keşf olur ismi ile nûr-ı hüdü
Bulınur Allâh ile zât-ı Hudâ
- Dîdeden açmaz ise nûr-ı nikâb
Cân gibi görmez anı ehl-i hicâb
- 65- Cennete uçmak için ehl-i salât
Zikri vü fikri olur iki kanat
- İsm-i zâtında olur akl zebûn
Nice vasf ola o zât-ı bî-çûn
- Ol makâma varamaz akl-ı enâm
Girü Allâh bilür anı tamâm
- "Lâm"lar anda dil-i kalb-i selîm
"Hâ"sı oldu harem-i Hakda mukîm
- İki "râ" gurre-i îdeyn-i şerîf
İki "hâ" manzara-i nûr-ı latîf
- 70- "Mîm"ün altında o "nûn" oldu mekîn
"Nûn" gibi ki olur zîr-i zemîn

Nefsimüz murgını kılmaya zebûn
Dâne vü dâm-ı kazâdur ol "nûn"

Ayn-ı aşk ile ana ol nigerân
Görinür anda cemâl-i rahmân

Da'vet-i rahmet-i Hakka gûyâ
"Yâ"sı olmuşdur anun harf-i nidâ

Yazılır gerçi ki mâ-tahte "rahim"
Oldı tâc-ı ser-i mushaf ol "mîm"

75- Zikri vü fikri anun ey YAHYÂ
Seni isâ gibi ider ihyâ

Cümle esrârın idersen izhâr
Söz uzanur nitekim kâmet-i yâr

Ol "rahîm" ile sözi hatm eyle
Rây-ı esrârın anun ketm eyle

Hâne-i dilde yakar meş'aleyi
Hall iden "besmele" vü "hamdele"yi¹⁶
(Fe'ilâtün/Fe'ilâtün/Fe'ilün)

SOHBETÜ'İ-EBKÂR'dan

1- İdelüm besmeleyi hâdî-i râh
Yürisün kâfile-i hamd-i ilâh

Sâlike olmagıçun râh-nümâ
İleri geldi bu satr-ı zîbâ

Tutan ol şemme meşâmm-1 cânı
Duya bûy-1 nefes-i rahmânı

Sebze-i dil-keş-i cenâb-1 na'îm
Sâye rahmet-i rahmân-1 rahîm

5- Oldı sünbül gibi zeyn-i safahât
Safhası bâg-1 mu'attar nefehat

Satr-1 ser-meşk-i debistân-1 cemâl
Resm-i tevkî' misâl-i iclâl

Semen ü sünbül ile safha riyâz
Ufuka döndi sevâd ile beyâz

Subh olup irdi dem-i feyz-i ilâh
Seçilür ise nola hayt-1 siyâh

Noktalar sayd-1 me'ânî izidür
Subh-1 sâdıkda scher yıldızıdur

10- Ebr-i rahmet gibi itdi pür-nem
Oldı feyzi ile sebz ü hurrem

Sırr-1 ayât-1 şifâya mazhar
Noktalar anda söyünmiş ahker

Lem'a-i nûr-1 siyâha benzer
Rütbesi olsa nola bâlâ-ter

Oldı ye'cûc-i fiten tard-1 ebed
İtdi şemşîr-i güher-bârını sed

Safha-i ravzasına tenzîlün
Sâye-i şehperidür Cibrîlün

15- Besmele vasfın idersen tekrâr
Yine bismillâh olur âhir-i kâr

Zer-i küttâbla olup zîb kitâb
Sâlike andan olur fethu'l-bâb

Sanki âb içre şu'â-ı hûrdur
Noktalar âbda nîlûferdür

Besmele nokta-i "bâ" ile hemîn
Oldı çevgân ile gûy-ı müşgîn

Saldı anunla dil-i nûrânî
Şâh-sâr-ı sühana çevgânı

20- Cemen-i ma'nîye anunla varur
Meyve-i ter yerine söz koparur

Yine çevgânî-i gülgûn-zebân
Demidür kılrsa anunla cevlân

Meddi gûyâ ki sırât-ı ebrâr
Olur üstinde nazar berk-güzâr

Surh ile yazsalar anı fi'l-hâl
Gösterür rûy-ı celâl ism-i celâl

Oldı surh ile bu satr-ı zîbâ
Şâh-ı mercân-ı kenâr-ı deryâ

- 25- Erguvân şahıdur ol peyker-i âl
Gûyiyâ satr-ı siyâh ana zilâl
- Lâciverd ile o satr-ı halkâr
İtdi remz-i "şecer-i ahdar-ı nâr"
- Medd-i memdûdi zülâl-i tesnîm
Merc-i dendânesi âsâr-ı nesîm
- "Bâ" ile "sîn" midür anda aceb
Ya tebessümde mi dendânla leb
- "Bâ"-i zîbâdaki nokta el-hak
Hâl-i leb gibi virüpdür revnak
- 30- Cûy-ı medd oldu çü "mîm"e peyvend
Lûle-i çeşme gibi eyledi bend
- "Elif"i devha-i serv-i şimşâd
Dâmeni hârdan olmuş âzâd
- "Lâm"ları lütf ile el bir itmiş
"Cezm"i engüştine zihgîr itmiş
- Ayn-ı "hâ" zîver-i hatt-ı tâze
Döndi mir'ât-ı siyeh perdâze
- Şedde mi safha-i berrâk üzre
Hattınun şânesi mi tâk üzre
- 35- "Râ"ları gurre-i mâh-ı ramazân
Ebr-i müşgîn arasında rahşân

"Hâ"sı çün "mîm"le revnak buldı
Tâc-ı ser sûre-i "hâ mîm" oldı

Harem-i Hazret-i Hak cilve-gehi
Hüsn-i bî-hadd ile gecdür külehi

"Nûn"ıdur ser-'alem-i sırr-ı şeref
"Nokta"sı anda müdevver mushaf

"Mîm"ıdur ukde-i mûy-ı mahbûb
"Lâm"ları turrası kullâb-ı kulûb

40- Gerçi on harfdür ol satr-ı latîf
Lîk ma'nâ nice bin aşr-ı şerif

Fetha vü kesresi zîb-i tenzîl
Dökdi per Sidrede gûyâ Cibrîl

Arada üç "elif" olmadı ayân
Oldı üçler gibi gözden pinhân

Vasfın itsen ne kadar yârâna
Tayanırsun yem-i bî-pâyâna

Oldı bu muntahab-ı satr-ı kerîm
Câmi'-i cümle-i Kur'ân-ı 'azîm

45- Nazarun eyle ATÂ'Î vâlâ
Buni fehm eyle yüri icmâlâ

İsm-i sırrı bilüp eyle tekrâr
Açıla tâ sana genc-i esrâr

Feth-i bâb-1 sühan itsen gâhî
Kıl kitâba ana bismillâhî¹⁷
(Fe'ilatün/Fe'ilâtün/Fe'ilün)

NEFHATÜ'L-EZHÂR'dan

1- Bismi'llâhî'r-rahmâni'r-rahîm
Fihris-i garrâ-yı kitâb-ı kerîm

Ser-i sühan nüsha-i faslu'l-hitâb
Tâc-ı trâzende-i ümmü'l-kitâb

Târ-ı bem-i nağme-i kânûn-ı nâz
Rište-keş-i gevher-i meknûn-ı râz

Perde-rubâ-yı der-i mülk-i bekâ
Kible-nümâ-yı harem-i kibriyâ

5- Cedvel-i takvîm-i hakîm-i ezel
Râhber-i hitta-i ilm ü amel

Râdde-i defter-i dîn-i kadîm
Deffe-i mensûc-ı kelâm-ı kadîm

Vâsıtatü'l-ıkd-ı le'âl-ı makâl
Râbıta-i sübha-i erbâb-ı hâl

Oldı imâm-ı rakam-ı saf-zede
Hem-çü 'imâme ser-i tesbîhde

Şa'sa'a-i matla'u'l-envâr-ı dîn
Kıfl-ı der-i mahzenü'l-esrâr-ı dîn

10- Leyle-i kadr oldu sevâd-ı murâd
İtse nola secde o nahl-ı murâd

Besmeledür her habere mübtedâ
Sâlike yol gösterür engüşt-i "bâ"

Besmeledür mecrâ-yı fülk-i emân
Hey'et-i meddi çekilen rîsmân

Besmeledür dâver-i bâlâ-nişîn
Husrev-i hâver gibi tenhâ-nişîn

Besmele şâhîn-i terâzû-yı dîn
Besmele ser-pençe-i bâzû-yı dîn

15- Fark-ı şeyâtine çeker dûr-bâş
Nokta ile tîgdur ol katre-pâş

Besmele bâlâda durur dâ'imâ
Oldı meger evc-i hevâda hümâ

Levhada ol satr-ı musanna'-rakam
Levhde gûya ki zılâl-i kalem

Levha degül lem'a-i müşgîn-fitîl
Ya per-i pür-şa'sa'a-i Cebre'il

Surh u siyâh ile bu hırz-ı emân
Kullede geh âteş ider geh duhân

20- Surhıla ol ser-varakun zeynidür
Şekl-i ufukda şafakun aynıdur

Meddi ile hey'et-i "bâ" âşikâr
Şâhda bir gonçe-i zülf-i nigâr

Nokta vü med zînet-i kurtâsdur
"Bâ" ser-i mismâra iner fâsdur

Hâne-i dîn ü dili ta'mîr ider
Hem der-i şûr u şeri tesmîr ider

Anda nihândur "elif"-i ism-i zât
Oldı meger cedvel-i âb-ı hayât

25- Nokta olup kevkeb-i dünbâle-dâr
Noktadan oldı ol "elif" âşikâr

Beyza iken kudret-i settâra bak
Ol çekilen tîg-ı güher-bâra bak

Lânesüz ol beyzadan oldı ayân
Beççe-i sî-murg-ı bülend-âşiyân

Sünbüle-i necm-i hidâyetdür ol
Kevkeb ile burc-ı sa'âdetdür ol

Meddini seyr eyle ser-i "mîm"de
Gerdeni bismilgeh-i teslîmde

30- Meddi ile "mîm"ine eyle nazar
Râh-ı hakîkatde kılı kırk yarar

Dîde-i "mîm" eyledi "sîn"e nazar
Meddi şu'â'-ı basarıdur meger

Oldı terâzû-yı nazarla revân
Rište-i medd üzre resen-bâz-ı cân

Câna irerdi o resenden hatar
Ukde-i "mîm" olmasa muhkem eger

İsm-i celâl ile kaşîde hemân
Şâne ile tâze hat-ı mehveşân

35- İsm-i celâli gören âgâhdur
Farkda ol sırr-ı yedu'llâhdur

Döndi sipihr-i tabakât-ı sûtûr
Besmele arş-ı felek-i feyz-i nûr

Arş ana nisbet ile fersdüür
Mazhar-ı rahmân-ı ale'l-arşdur

Ahsen-i cümle kasas olsa revâ
Çünkü ayân anda "elif lâm râ"

Şekl-i "elif-lâm"ına bak fi'l-mesel
Rahmın umar şefkat için sunmuş el

40- Nakş ola hâtıra ism-i rahîm
Aldayamaz âdemi dîv-i racîm

Oldı hakîkatde o ikd-ı nazîm
Fihris-i ma'nâ-yı kelâm-ı kadîm

"Lâm"ları gurre-i garrâ-yı mâh
Her "elif" Allâha gider şâh-râh

Çün "elif" ülfet iden ol râh ile
Zâhir ü bâtin olur Allâh ile

Bir birine mümteziç elfâz-ı çâr
Dinse anâsır nitelikim çâr-yâr

45- Müstenid-i mezheb-i ehl-i yakîn
Müntahab-ı çâr-kitâb-ı güzîn

Heft butûnı yedi bahr-ı azîm
Ma'nîde îcâz-ı kelâm-ı kadîm

Besmelede seb'-ı mesânî nihân
Tutdı kemîn anda bu ceş-i girân

Besmelenün sırrı dahı "bâ" dadur
"Bâ"daki de nokta-i yek-tâdadur

Nokta-i "bâ" nükte-i pinhân imiş
Hatm-i der-i mahzen-i irfân imiş

50- Besmeledür Hakkun ulu ni'meti
Anda mükerrer sıfat-ı rahmeti

Evvel ü âhır kıl anı hırz-ı cân
Eyle ATÂYÎ gibi vird-i zebân¹⁸
(Müfte'ilün/müfte'ilün/fâ'ilün)

HİLYE-İ HÂKÂNİ'den

1- Besmeleyle idelüm feth-i kelâm
Feth ola tâ bu mu'ammâ-yı be-nâm

Gösterür âyînesi "besmele"nün
Hilye-i pâkin o vech-i hasenün

Bilmeyen şevket-i "bismi'llâh"ı
Anlamaz sırr-ı kelâmu'llâhı

Olmasa besmele resmi memdûd
Cins-i eşyâda olur mıydı vücûd

5- Murg-veş bâl açamaz hâsılı söz
Nîm-bismil gibidür besmelesüz

Bâğ-ı vahdetde nem-i lütf ile pür
Gûyiyâ besmele bir sünbüldür

Nazar iden kişi "bismi'llâh"a
Benzedür ceşş-i ricâlü'llâha

Göre 'izzetle sûtûr-ı mushaf
Karşu turur ana gûyâ saf saf

Bâreke'llâh zihî sırr-ı latîf
Bulur anunla şeref nazm-ı şerîf

10- İbtidâsında olan "bâ"sı anun
Başları tâcî durur esmânun

"Sîn" idür sûsen-i bâğ-ı melekût
"Mîm" idür gonca-i şâh-ı ceberût

"Lafzatu'llâh"ı açılmış güldür
Yer yer ı'râbı ana bülbüldür

Sâni'un oldugına lütfi amîm
Gösterür hey'et-i rahmân u rahîm

Olduğün taraf-ı Hakka delîl
Serine tâc ider anı tenzil

15- Çekdüğün reh-i vahdetde 'alem
Üsti yanına alur levh u kalem

Açduğün der-i feyyâzı ana
Başı üstinde yer eyler "tâ hâ"

Fikr idersen o hurûf-ı memdûd
Oldı ser-hadd-i ekâlîm-i şühûd

Sanasın rûh ile cism olmuşdur
Der-i hikmetde tılısm olmuşdur

Yolı kesmişdür o şemşîr-âsâ
Mâ-verâsına varılmaz kat'â

20- Akl-ı çâbük harekâta ancak
Ruhsat ol sedde degin virmiş Hak

Bir sehî-kâmete benzer meselâ
Diyemez kimse dil açup ana "lâ"

Nâzır olsan ana âyîne-misâl
Görinür ârız-ı lütf-ı müte'âl¹⁹
(Fe'ilâtün/Fe'ilâtün/Fe'ilün)

TUHFETÜ'L-EMSÂL'den

- 1- Bismi'llâhi'r-rahmani'r-rahîm
Kible-nümâ-yı der-i zât-i Kadîm
- Besmelenün "bâ"sı eger feth-i bâb
İtmese feth olmaz idi dört kitâb
- Olmasa memdûd eger meyl-i "sîn"
Bulmaz idi kibleyi ehl-i yakîn
- Revzeni "mîm" açmasa şems ü kamer
Bulmaz idi nûr u ziyâdan eser
- 5- Şüphesiz oldı "elif"-i ism-i zât
Hâme-i nakkâş-ı nukûş-ı hayât
- "Lâm"ı nihâl-i çemen-i lâ-yezâl
"Hâ"sı gül-i gülbün-i bâg-ı visâl
- "Râ"'sı hilâl-i felek-i kibriyâ
Tâc-ı hayât oldı ser-i kevne "hâ"
- Eskere-i bezm-i visâl oldı "nûn"
Çarha virüp devr ü zemîne sükûn
- "Yâ"sı revân-ı sü'adânun hemîn
Gerdenine tavk-ı "velâ'z-zâllîn"
- 10- "Şedde"sidür erre-i 'ırk-ı racîm
"Nokta"sidur mâye-i kalb-i selîm
- Hükmine irmez kef-i naks u zevâl
Besmele tigrâ-yı şeh-i bî-misâl

Besmeleyi kıldın ise hırz-ı cân
Ol reh-i tevhîd-i Hudâya revân²⁰
(Fâ'ilâtün/Fa'ilâtün/Fâ'ilün)

RAVZ-I VERD'den

- 1- Virdi kuvvet hayâle bismi'llâh
Feyz-bahş oldu kâle bismi'llâh
- Emr-i zî-bâl olur kemâle karîn
Olsa tâc-ı risâle bismi'llâh
- Bâb-ı bâğ-ı belâgdır "bâ"sı
Besdir erbâb-ı bâle bismi'llâh
- Sinne-i "sîn"i sa'd süllemidir
İder ifzâ visâle bismi'llâh
- 5- "Mîm"i fevvâre-i keremdir ider
Cûy-ı en'âm isâle bismi'llâh
- Hüsni sûretle muntehâ olmuş
Bâr-gâh-ı celâle bismi'llâh
- Bak basîretle "lafzatu'llâh"a
Dâldir hüsni-hâle bismi'llâh
- Ayn-ı rahmet miyânda "er-rahmân"
Cilve-gehdîr cemâle bismi'llâh
- "Er-rahîm" intihâda gül-şen-i feyz
Muttasıldır kemâle bismi'llâh

10- Cısr-i memdûd u râh-ı mümteddir
Kasr-ı dâru'n-nevâle bismi'llâh

Oldı menşûr rahmete tuğrâ
Haşre dek lâ-muhâle bismi'llâh

Vâlideyni o dem olur mağfûr
Dise tfl-ı se-sâle bismi'llâh

Nakş olup lehv-ı dilde ey ŞÂKİR
Vire şöhret makâle bismi'llâh²¹
(Fe'ilâtün/Mefâ'ilün/Fe'ilün)

SONUÇ

Molla Câmî'nin Türk Edebiyatına tesiri bizde pek incelenmemiştir. Oysa gerek şekil, gerekse muhtevâ bakımından Klâsik Türk Edebiyatında Câmî tesiri sanılandan çok daha fazla ve dâimî olmuştur. "Besmele" üzerine yaptığımız bu araştırmada gördük ki onun 15. asırda yazdığı "besmele şerhleri"nden, başta çağdaşı Ali Şîr Nevâî (ölm. 1501) olmak üzere Lâmi'î (ölm.1532), Celîlî (ölm. 1569), Yahyâ Bey (ölm.1582), Atâî (ölm. 1636), Hakânî (ölm. 1606), Nâfî (ölm. 1674), Şâkir (ölm. 1818) gibi birçok Türk şâiri etkilenmiş ve Câmî tarzında besmeleyi şerheden manzûmeler kaleme almışlardır. Bu çalışmamızda, sözkonusu manzûmeler bir araya getirilerek hem mukayeseli edebiyat araştırmaları bakımından hem de edebî mahsüllerin tarih içindeki seyrini takip edebilmek açısından yeni bir metod ortaya konulmaya çalışılmıştır.

* S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü

¹ Bkz. Neml Sûresi (27) Âyet:30.

² Bkz. Alak Sûresi (96) Âyet:1.

³ Bkz. Hamdi Yazır: Hak Dini Kur'an Dili, c.1, İst. 1997, s.46.

⁴ Asıl adı, Nureddin Abdurrahman b. Ahmed olan Câmî, 1414'te Harcird'de doğmuştur. Harcird kasabasının bağlı olduğu Câm şehrine nisbetle "Câmî" mahlasını alan ve bu adla tanınan İran'ın bu büyük şâir ve âlimi geride birçok eser bırakarak 1492'de Herat'ta ölmüştür. (Hayatı ve Eserleri hakkında bilgi için bkz. İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, c.3, İst. 1977, s.16-17).

⁵ *Hüsn-i hiş ez-rû-yı hûbân âşikârâ kerdeyi*

Bes be-çeşm-i âşikan ân râ temâşâ kerdeyi

(Bkz. Abdurrahman Câmî: Dîvân-ı Kâmil-i Câmî, (nşr. Hâşim Radî) Tahran, 1962, s.708.)

⁶ *Der-dâde ayân tu bûdeyi men gâfil*

Der-sîne nihân tu bûdeyi men gâfil

Ez-cümle cihân tu-râ nişân mi-cüstem

Hod cümle cihân tu bûdeyi men gâfil

Bkz. a.g.e., s.824.

"Bismillâhirrahmânirrahîm", âlîm ve hakîm olan (Allah'ın) isimlerinin en büyüğüdür.

O, ünsiyet haremının büyükleri için eski ahitten yeni bir sözdür.

Besmele ondokuz harftir ki onsekiz bin âlem ondan feyiz alır.

Bismi (lafzı) üç harftir; (ama) korku ile ümit uçurumunda seni korumak için "yeterim" der.

Onun "be"si ikiden az değildir; bak, iki cihan onun kanadının altında nokta şeklinde yer almaktadır.

"Sin" testeresini, düşman kafasını ikiye ayırarak cezalandırmak için üç dişli yaptı.

"Mîm" in gözesi âb-ı hayatla çürümüş kemiğe hayat verir.

Her "elif"i, büyütçüler için Hz. Musa'nın asası mucizesini (gösterir.)

Mânâ güzeli, onun "lâm"ını, gümüş gibi yüzüne siyah renkli kakül yaptı.

Kalem süsleyicisi, "şedde" ile o anber kokulu kâkülü tarar.

"He"si hüviyyet (vahdet makamı)ın "he"si ile aynıdır; orada akıl sahiplerinin idraki âcizdir.

Onda iki "re" vardır ve her biri bir incidir. O incinin kabı, yüce arşın ortası (kalbi)dir.

Onun ağzını açmamış "hâ" goncası; sana naîm cennetlerini sayar (hatırlatır).

Senin için "nûn" Rahman'ın eteğini tutmuş, büyük rahmet ve fazilet istiyor. Arş ve şeriat onun "ye"sinin birer parçasıdır; akl-ı selîm sahibi bunu açıkça görür.

Onun hareketlerinin bereketiyle, (din) yolcusu doğru yolda gider.

Bekâ bezmi için arkadaş olan herkes, sükûn işaretini sakinlerinden kaldırır. Onun noktaları hidayet yıldızı olmuştur ve her biri kovulmuş Şeytan'ı taşlamaktadır.

Ey Câmî, son(umuz) rahmet değilse, besmele niçin "rahim"le son buldu?
(Bkz. A.g.e, s.68.)

(Metnin tercümesi esnasındaki yardımlarından dolayı Yrd.Doç.Dr. Yakup Şafak Bey'e teşekkür ederim.)

- ⁸ Bkz. Şeyh Abdülmecîd Ali:Et-tuhfetü'l-marziyye, Kâhire, 1311, s.4.
- ⁹ Besmele mevzûn olduğundan dolayı K.Kerîm'in başına tac olmuştur. Eger vezin bir noksanlık olsaydı lafz-ı mevzûn (besmele) Kur'anda yer almazdı.(Bkz. Haşmet: Senedü's-şu'arrâ, ist.1287, s.55)
- ¹⁰ Mübarek olsun, ey şiiri inkâr eden cevap ver! Kur'anın başında yer alan şey niçin vezinlidir?
Bkz. Ziya Şükûn, Ferherg-i Ziya, c.1, İst. 1984, s.336.
- ¹¹ Abdurrahman Câmî: a.g.e. s.287, 291, 292.
- ¹² Bkz. Prof.Dr.Hüseyin Ayan: Celîl'nin HECR-NÂMESİ, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Sayı:14, Erzurum, 1986, s.159-160. (Metin a.g.makaleden alınmıştır).
- ¹³ "Bismillahirrahmanirrahim", kerem sofrasına dâvettir.
Cömertliğin bereketi söz sofrasını kurup eski bir destanla perdeyi açtı.
Büyülü kalemden "Allah adıyla başla" diye bir hışırtı çıktı.
Bak dışarı yeni bir sofa kuruldu. Tadına bir bak; nedir, nasıldır?
Tatmasan da onun nefis kokusu yeter sana, onun hoş kokusu sana yeterli can gıdasıdır.
Belki bu sofradan toprağa bir kırıntı düşer de burada toprak olmuş temiz canlara bir azık olur.
Kim bu ihsan sofrasının başına uğrarsa, onun "Bismillah" ile başlaması iyi olur.
Bu konağın yağmacısı olan şeytanın başının kesilmesi, bu bismelenin hançeri iledir.
Bu besmelede önce "be" sonra "sin" gelir, "Ümmü'l-Kitab"ta meme ucu gibidir.
Sen kalbinin ve rûhunun gıdası için onun memesinden bir bebek gibi süt emesin diye.
"Mim"in de birleşmesiyle her ikisi "bism" olmuş ve (bu kelime) korku kılıcına senin muskan olarak "besem" (ben yeterim) okunmuş.

Cennet çimeninden nişan getirirse de, "rahman"da olan çimen şeklini bir görsene!

Anber fitratlı hattıyla "besmele, cennetten bir çimendir" diye müjdeler.

"Ebced hesabı"nda "iki" olan "be", mutluluk ağacı bahçesinin girişinde iki kanatlı bir kapı olmuştur.

Onun "sin" harfi sanki Cebrail'in kanat yelinden selsebilin yüzüne halkalar bağlamış.

Gözünü aç da her "mim"deki çeşmeyi ve onlardan akan tesnim suyunu gör.

Onun her "elif" harfi meyveli bir ağaç, meyvesi ise yüce varlığın ilahî bilgisidir.

Cennet hûrisinin saç lülelerine benzeyen ondaki "lam" harfleri basiret sahiplerinin kalplerine tuzaktır. Gönül avlama peşinde olan iki kemende benzeyen "he" o lülelerle bitişmiş.

Gâyet sevinçli ve neşeli olan "re" ile elin, o cennet hurisine değer.

"Ha" ebced hesabında sekiz (heşt)e işaret eder, ama cennet (behişt) için de müjde verir.

"Elif" in ona son ve "mim" in ona baş olduğu "nun" harfi, suya garkolmuş kevsir balığı gibidir.

Nida "ya"sını hatırlatan "ye", sana "Bu yana gel" diye sesleniyor.

Gayret adımını düşünerek atıp bu kelamın çimeninden güzelce geç.

Çünkü "Bismillahirrahmanirrahim" sûreler arasında kısa bir âyet olarak indirildi. Onda sûretlere dâir pek çok sır gizlidir.

Onun "ye" ve "sin" harfleri "yâsîn"i temsil eder. (Fakat), yazıda bütün (sûrelerin) başında yer alır.

Onun ilk sıfatı (Er-rahmân) çok güzel bir ifâdeyle Rahman Sûresine işaret eder.

Öğretmen onu (Besmele) öğretirken "hâ" ve "mîm" harflerinden "hî" ve "mîm" anladı.

"Re" harfinin başında gelen iki elif-lâm'ın "lâm" harfinin iki elifine işaret ettiğini gör.

Yazılıştta "nûn" harfinden sonra gelen "elif", "nûn ve 'l-kalem"den perde açmış.

Harflerinin siyahlı beyazlı satırı, sana ışığı ve dumanı hatırlatmıştır.

Onun fethası ezel hazinesinin fatihi, onun kesresi arzu kadehini kırandır.

Onun "cezmi" şekli bir halkaya benzer, ve akıl kulağı her zaman o halkaya asılıdır.

"Lam" ve "re" harfleri üzerinde olan şedde tarağı, hidâyet yolunun hüdühüdüne baş tacıdır.

"Be" harfinin altındaki nokta, sır sahiplerin niyaz toprağında umut tohumu,

"Nun" harfinin noktası def-i belâ için ateşe konmuş nazar otu

ve diğeri iki nokta da, mülk ve meleğin gözüne ışık veren olmuşlardır. Saydığın zaman on dokuz harftir, ama on sekiz bin âleme bereket ulaştırmıştır. O, rahim vasfıyla sona ermiş ve o vasıfla hatm (son) şekli açıkça belirmiştir.

İşte bu, işin sonunun rahîm vasfı olacağına dair yüce Tanrının bir delilidir. Bkz. Abdurrahman Câmî: Heft Evreng (nşr. Murtaşâ müdarris-i Gîlânî) Tahran 1958, s.367-369.

(Metnin tercümesi esnasındaki yardımlarından dolayı Dr. Yusuf Öz Bey'e teşekkür ederim.)

- 14 Ali Şîr Nevâî: Hamse-i Nevâî, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi No:6627, v.1b-2a (Metin hazırlanırken Muhammed Sâbir'in Doktora Çalışmasından yararlanılmıştır. Bkz. Muhammed Sâbir: Hayretü'l-ebrâr, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi No: 567, c.2, s.1-6)
- 15 Bkz. (Prof.Dr.) Gönül Ayan: LÂMÎ'Î Vâmık u Azrâ, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s.107-111. (Metin a.g. eserden –dizgi zorunluluğu gereği bazı değişikliklerle- aynen alınmıştır.)
- 16 Yahya Bey: Gencîne-i Râz, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No:4802, v.36b-37a.
- 17 Atâî: Sohbetü'l-ebkâr, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No:5926, v.206a-206b.
- 18 Atâî: Nefhatü'l-ezhâr, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No:5926, v.142b-143b.
- 19 Hâkânî Mehmed Bey: Hilye-i Hâkânî, İst. 1316, s.2-3.
- 20 Nâli Mehmed Efendi: Tuhfetü'l-Emsal, Süleymaniye Ktp. (Zühdü Bey) No: 190, v.1b.
- 21 Şakir Ahmet Paşa: Ravz-ı Verd, Takvîmhâne-i Âmire, İst, 1269, s.23.